

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

ƏYANİ TƏHSİL

KAFEDRA: “CİNAYƏT PROSESİ”

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU № 2. “Cinayət-prosessual qanunvericiliyi və onun təyinatı”.

Vaxt – 4 saat

Mühz – 2 saat

Sem – 2 saat

TƏRTİB ETDİ: “Cinayət prosesi” kafedrasının
rəisi, polis polkovniki

Səyyad Ağayev

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə olunub və təsdiq edilmişdir.

Protokol № _____ “ _____ ” _____ 2021-ci il.

B A K I - 2021

MÖVZU № 2. “Cinayət-prosessual qanunvericiliyi və onun təyinatı”.

P L A N :

G İ R İ Ş

1. Cinayət-prosessual qanunun anlayışı, yaranması və inkişafı.
2. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyi, onun ümumi xarakteristikası və quruluşu.
3. Cinayət-prosessual normaların xüsusiyyətləri, quruluşu və növləri.
- 3.1. Cinayət-prosessual qanunvericiliyin məkana, zamana və şəxslərə görə qüvvəsi.

N Ə T İ C Ə

Ə D Ə B İ Y Y A T :

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı şəh, 12 noyabr 1995-ci il. mad. 61-69.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2021-ci il I. mad. 1-7.
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəllənin Kommentariyası. Bakı, 2019.
4. Mirağa Cəfərquliyev. “Cinayət prosesi”. Dərslik. Ümumi hissə. Bakı - 2001.
5. Mirağa Cəfərquliyev. “Cinayət prosesi”. Dərslik (əlavələr və dəyişikliklər edilməklə yenidən işlənilmiş III nəşr), Qanun-2008.
6. C.H.Mövsümov. “Cinayəti prosesi”. Dərslik Bakı, 1989.
7. Şöhlət Kərimov “İbtidai araşdırma” Bakı , “Elm və təhsil” 2018, 320 səh
8. “Azərbaycan Respublikasının Hava Məcəlləsi haqqında” 9 fevral 2020-ci il tarixli Qanunu.
9. Ərəstun Qasimov Məhkəmə nitq mədəniyyətinin əsas istiqamətləri (monoqrafiya) Bakı 2010

G İ R İ Ş

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi cinayətin əlamətlərini əks etdirən əməllərin cinayət olub-olmasını, cinayəti törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmamasını, habelə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və müdafiəsinin hüquqi prosedurlarını müəyyən edir.

Cinayət-prosessual qanunvericilik qanunçuluğun, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmətin bərqərar olmasına imkan yaradır. Eyni zaman cinayət-prosessual qanunvericiliyi demokratik prinsiplər əsasında cinayət əməlləri üzrə qanunla müəyyən edilən prosessual formada ədalət mühakiməsini həyata keçirməli olan təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətini nizama salır.

Hüquq elminin başqa normaları kimi cinayət-prosessual normaların müəyyən strukturu var: hipoteza, dispozisiya və sanksiya.

Cinayət prosessual hüququn normaları özlərinin möhkəmləndirilməsini qanunda tapırlar. Qanun ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan dövlətin ali orqanının aktıdır. Cinayət-prosessual qanunları ilə cinayət işlərinin başlanması, istintaqının aparılması və onların təhqiqat, ibtidai istintaq orqanlarının, prokurorluq və məhkəmənin cinayət işləri üzrə icraat zamanı səlahiyyətləri və vəzifələri, həmin orqanların fəaliyyətini əhatə edən şəxslərin və təşkilatların hüquq və vəzifələri nizama salınır.

Sual 1. Cinayət-prosessual qanunun anlayışı, yaranması və inkişafı.

Cinayət-prosessual qanun Azərbaycan dövlətinin Ali orqanı tərəfindən qəbul edilmiş, vətəndaşların iradəsini ifadə edərək cinayət işi üzrə icraatı müəyyən edən hüquqi aktdır.

Cinayət-prosessual qanun təhqiqat və ibtidai istintaq orqanlarının, prokurorluq və məhkəmənin cinayət-prosessual fəaliyyətini, onların biri-biri ilə, eləcə də mühakimə üsulunda iştirak edən vətəndaşlar və təşkilatlarla münasibətləri nizamlayan hüquq normalarını müəyyən edir.

Bəzi hallarda cinayət-prosessual normalar əvvəlcə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı formasında müəyyən edilirlər, Milli Məclis onları təsdiq edəndən sonra qanuni qüvvəyə minirlər.

Cinayət-prosessual qanunlar üsul xarakterli qanunlardır. Onlar cinayət işi başlama və iş üzrə ibtidai araşdırma aparılmasının qaydasını müəyyən edirlər. Bu qaydalar istintaq və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinin məzmunu ilə ayrılmaz surədə bağlıdır. O məqsəd kimi yox, həmin orqanların fəaliyyətinin və onların üzərinə qoyulan vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi vasitəsi kimi müəyyən edilir. Başqa qanunlar kimi cinayət-prosessual qanunlara dürüst riayət olunmalıdır və yalnız həmin qanuna ciddi əməl etməklə cinayət mühakimə üsulunun vəzifələrini yerinə yetirmək mümkündür, təqsiri olmayan şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməməli və məhkum olunmamalıdır.

Cinayət-prosessual qanun aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1. *Azərbaycan Dövlətinin ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan ali hakimiyyət aktıdır;*

2. *Cinayət mühakimə icraatının həyata keçirilmə qaydasını, yəni cinayət işlərinin başlanması, istintaqı, məhkəmədə baxılması və həll edilməsi qaydalarını müəyyən edir;*

3. *Cinayət mühakimə icraatı iştirakçılarının fəaliyyətini və həmin fəaliyyətdən yaranan cinayət-prosessual fəaliyyətin subyektləri arasındakı ictimai münasibətləri tənzimləyir;*

4. *Cinayət prosesinin vəzifələrinin həyata keçirilməsinə xidmət edir.*

AR Cinayət-prosessual qanunvericiliyin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- *cinayət əməli törətmiş hər bir şəxsi ifşa etmək və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək mümkün olsun;*

- *təqsirli olmayan heç bir kəsi vəzifəli şəxslərin və ya hakimlərin özbaşına hərəkətləri ilə qanunsuz şübhə altına almaq və ya məhkum etmək mümkün olmasın;*

- *heç kəs qanunsuz və ya zərurət olmadan prosesual məcburiyyət tədbirlərinə məruz qalmasın.*

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi qanunla cinayət hesab edilən hər bir hadisənin açılması, cinayət törətmiş şəxslərin ifşa və məhkum edilməsi üsullarını müəyyən etməklə yanaşı, təqsirsiz şəxslərin təqib və məhkum edilməsinin qarşısının alınmasına xidmət edir.

Cinayətlərin açılması cinayət təqibi üzrə qanuni əsaslarla toplanmış sübutların dəqiq təhlilində, cinayət təqibi üzrə bütün halların hərtərəfli araşdırılmasında və cinayət törətmiş şəxslərin aşkar edilməsində və ifşasında özünü biruzə verir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə görə, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin ən mühüm vəzifəsi insanların Konstitusiya ilə müəyyən edilən hüquq və qanuni mənafələrinin müdafiəsinin təmin edilməsindən ibarətdir. Bəzi hallarda bu vəzifə həqiqəti aşkar etmək və cinayət törətmiş şəxsləri ifşa etmək vəzifəsinin də fəvqündə durur.

Məs, CPM-in 148-ci maddəsinin məzmununa görə, cinayət başında yaxalanmış və tutulmuş şəxs haqqında 24 saat ərzində cinayət işinin başlanmasına dair qərar qəbul olunmadıqda, o, dərhal həbsdən azad edilməlidir.

Konstitusiyada cinayət mühakimə üsulunun konstitusiya prinsipləri, yeni əsas müddəaları xülasə edilmişdir (məs, ədalət mühakiməsinin yalnız məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməsi, məhkəmə baxışının açıqlığı, təqsirsizlik prezumpsiyası və s.).

Cinayət prosesinin məzmununa, onun forması və zəmanətlərinə hüquqi dövlətdə insanın hüquqları, azadlıqları və vəzifələri haqqında konstitusiya normaları əhəmiyyətli təsir edirlər.

Cinayət mühakimə üsuluna aid olan konstitusiya normaları öz inkişafını və konkretləşməsini cinayət-prosessual qanunvericilikdə tapırlar.

Azərbaycan Respublikasının cinayət-mühakimə üsuluna aid olan digər qanunları respublikamızın konstitusiyasına müvafiq olmalıdırlar.

Cinayət-prosessual qanunvericilik törədilmiş hər bir cinayət əməlinin vaxtında, hərtərəfli və obyektiv araşdırılmasını təmin etməklə şəxsiyyəti, cəmiyyəti və dövləti ictimai təhlükəli qəsdlərdən qoruyur, cinayət törətmiş hər bir şəxs barəsində cinayət təqibinin hüquqi çərçivəsini müəyyən etməklə insan hüquq və azadlıqlarının əsassız məhdudlaşdırılmasının qarşısını alır.

Azərbaycan Respublikasının 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvəyə minmiş CPM-si təkəcə qəbul olunma və qüvvəyə minmə tarixinə görə yeni deyildir. Bu normativ hüquqi aktın başlıca yeniliyi ondan ibarətdir ki, ölkəmizdə cinayət mühakimə icraatının tamamilə yeni konsepsiyası qəbul edilmişdir. *Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa olunmasından sonrakı müddətdə baş vermiş köklü islahatların, ictimai həyatın bütün sahələrində ölkəmizin dünya sistemə inteqrasiyasının, habelə beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul olunmuş prinsip və*

normalalarının milli hüququn bütün sahələrinə nüfuz etməsinin nəticəsi olan bu yeni konsepsiyanın aşağıdakı başlıca əlamətlərini göstərmək olar:

– yeni cinayət-prosessual qanun cinayət mühakimə icraatı gedişində insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini ön plana çəkir. İnsan hüquq və azadlıqları ən mühüm sosial dəyərlər hesab edildiyindən onların qorunması və təmin edilməsi ictimai həyatın bütün sahələrində, eləcə də cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı ən vacib vəzifə kimi qarşıya qoyulur;

– yeni cinayət - prosessual məcəllə qanunvericiliyə cinayət təqibi anlayışı daxil edərək, onu cinayət prosesindən fərqləndirmişdir. Cinayət prosesinin tərkib hissəsi olan cinayət təqibi konkret şəxslə bağlı həyata keçirilən prosessual fəaliyyətdir və həmin şəxsin cinayət törətməkdə ifşa olunmasına və ona layiqli cəza təyin edilməsinin təmin olunmasına yönəlmişdir;

– yeni cinayət – prosessual qanun cinayət mühakimə icraatının bütün mərhələlərində məhkəmənin həlledici rolunu qəti olaraq təsbit etmişdir. Məhkəmə məhkəməyədək icraat mərhələsində cinayət prosesini həyata keçirən orqanların hərəkət və qərarlarından şikayətlərə, habelə bir sıra prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi və bəzi istintaq hərəkətlərinin məcburi həyata keçirilməsi üçün icazə verilməsi haqqında təhqiqat və ibtidai istintaq orqanlarının müraciətlərinə baxmaqla məhkəmə nəzarətini həyata keçirir;

– yeni cinayət-prosessual qanun cinayət işlərinə və cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara məhkəmədə baxılmasının üçmərhələli (müstəsna hallarda – dördmərhələli) sistemini nəzərdə tutmuşdur. Bu, qəbul edilmiş yekun qərarların qanuniliyini, əsaslılığını və ədalətliyini daha yüksək səviyyədə təmin etməyə yönəlmişdir;

– yeni cinayət-prosessual qanun ölkəmizdə ilk dəfə olaraq andlı iclasçıların iştirakı ilə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutmuşdur;

– yeni cinayət-prosessual qanunvericilik qətimkan tədbirlərinin tamamilə yeni sistemini nəzərdə tutmuşdur. Qətimkan tədbirlərinin yeni sistemi cinayət prosesini həyata keçirən orqanlara imkan verir ki, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin konkret iş üzrə icraatı həyata keçirən orqanın sərəncamında qalması və qanunazidd əməllərdən çəkinməsi daha səmərəli təmin edilsin;

– yeni cinayət-prosessual qanunvericilik əksər istintaq və prosesual hərəkətlərin həyata keçirilməsinin tamamilə yeni qaydalarını nəzərdə tutmuşdur. Həmin qaydalar sübutların vaxtında və lazımi həcmdə toplanmasına və rəsmiləşdirilməsinə imkan verir.

Cinayət-prosessual qanunvericilik sahəsində atılan ilk addımlar:

- 1) 1917-ci il 1 Nöli Dekret (bu dekretlə köhnə çar məhkəmələri ləğv olunur, əvəzində yeni xalq məhkəmələrinin yaradılması elan edilir)
- 2) 1918-ci il 2 № li Dekret (1-ci dekretlə əsasən məhkəmələrin təşkili nəzərdə tutulurdusa, bu dekret mühakimə icraatının demokratik prinsipləri, məhkəmə fəaliyyətinin prosesual forması, milli dildə icratın aparılması, müdafiə hüququnun təmin edilməsi kimi prinsipləri müəyyən edirdi)
- 3) 1918-ci il 3 № li Dekret (yerli xalq məhkəmələrinin aidiyyəti daha da genişləndirilir)
- 4) 1920-ci il 13 may tarixli Azərbaycan İnqlab komitəsinin Dekreti (Azərbaycanın məhkəmə palatası Bakı və Gəncə şəhərlərinin dairə məhkəmələri, prokurorluq, məhkəmə və istintaq orqanları ləğv edildi). Bu dekretlə, həm də xüsusi vəkillik və andçılar institutu aradan qaldırıldı.

Azərbaycanın **ilk CPM-si** 1923-cü il iyunun 16-da qəbul olunmuş, 1923-cü il sentyabrın 25-də qüvvəyə minmişdir (453 maddə, 6-bölmə, 32- fəsil).

Azərbaycanın **növbəti CPM-si** 1960-cı il dekabrın 8-də qəbul olunmaqla 1961-ci il martın 1-də qüvvəyə mindi (445 mad,10-bölmə,36 fəsil).

Sonuncu dəfə Müstəqil Azərbaycan Respublikasının CPM-si 2000-ci il 14 iyul tarixli qanunla Milli Məclis tərəfindən qəbul olunub, 2000-ci il sentyabrın 1-dən qüvvəyə minib (521 mad, 11-bölmə, 58-fəsil).

1963-cü il – DİN-in müstəntiqlərinə istintaq aparmaq səlahiyyəti verilir.

1966-cı il – Alkoqolizmə və sərxoşluğa qarşı mübarizə gücləndirilir, ictimai təşkilatlar cəlb olunur, Ekspertizaların təyin edilməsi CPM-nə daxil edilir (yəni rəy vermək).

1966-cı il 11 noyabr – Xuliqanlığa dair işlərin icraatı (CPM-ə ayrıca fəsil salınır).

1969 – 71-ci illər – İbtidai həbs haqqında əsasnamə (yeni fəsil)

1977-ci il – yoldaşlıq məhkəmələri, yetk. yaş. çatmayan işləri üzrə komis, əmək kollektiv.

Sual 2. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyi, onun ümumi xarakteristikası və quruluşu.

A R Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 1-ci maddəsinə müvafiq olaraq *Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi cinayətin əlamətlərini əks etdirən əməllərin cinayət olub-olmamasını, cinayəti törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmamasını, habelə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və müdafiəsinin hüquqi prosedurlarını müəyyən edir.*

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ona yönəlmişdir ki;

1) qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsi ifşa etmək və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək mümkün olsun;

2) cinayət törətməkdə təqsiri olmayan heç kəsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin və ya hakimlərin özbaşına hərəkətləri ilə qanunsuz şübhə altına almaq, ittiham və ya məhkum etmək mümkün olmasın;

3) heç kəs qanunsuz və ya zərurət olmadan prosessual məcburiyyət tədbirlərinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının digər məhdudiyyətlərinə məruz qalmasın.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin mənbələri:

1. *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;*
2. *Cinayət - Prosesual Məcəllə;*
3. *Azərbaycan Respublikasının digər qanunları (məs. «Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında» A R-nın Qanunu, 29 iyun 2001);*

4. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr (məs, 2002-ci il oktyabrın 7-də Kişinyovda imzalanmış MDB-in dövlət başçıları tərəfindən imzalanmış «Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında» Konvensiya).

A R CPM-si iki hissədən - ümumi və xüsusi hissələrdən, 521 mad, 11-bölmə və 58-fəsildən ibarətdir.

A R CPM-in **ümumi hissəsi** cinayət prosesinin müxtəlif mərhələlərində tətbiq edilən və cinayət mühakimə üsulunu həyata keçirən orqanlar üçün məcburi olan normaları əhatə edir. Ümumi hissədə cinayət mühakimə üsulunun vəzifələri və prinsipləri, onun iştirakçılarının hüquqi vəziyyəti, cinayət-prosessual qanunun zaman və məkana görə təsirinin həddi göstərilmişdir.

CPM-in **xüsusi hissəsi** cinayət işinin mərhələlərlə hərəkətini nizama salan normalardan ibarətdir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, məcəllənin xüsusi hissəsinin ayrı-ayrı fəsilələrinin öz ümumi hissələri var və onlarda ibtidai istintaqın və məhkəmə baxışının ümumi şərtləri ifadə edilmişdir.

1-ci bölmədən altıncı bölməyədək məcəllənin ümumi hissəsini əhatə edir. Məcəllənin bölməsinin birinci fəslində cinayət-prosessual qanunvericiliyi göstərilmişdir. İkinci fəsil cinayət mühakimə icraatının vəzifələri, əsas prinsipləri və şərtləri göstərilmişdir. Üçüncü fəsil cinayət təqibinə həsr olunmuşdur. Dördüncü fəsil cinayət təqibi üzrə icraatın aparılması göstərilmişdir. Beşinci fəsildə bəraət qazanma (reabilitasiya). Vurulmuş ziyanın ödənilməsi göstərilmişdir. Altıncı fəsildə isə prosesual qərarların məcburiliyi göstərilmişdir.

2-ci bölmədə yeddinci fəsil məhkəməyə həsr olunmuşdur. Səkkizinci fəsildə isə ittiham tərəfi göstərilmişdir. Doqquzuncu fəsil isə müdafiə tərəfinə həsr olunmuşdur. Onuncu fəsil cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslər göstərilmişdir. On birinci fəsildə isə nümayəndələr və

hüquq varisləri göstərilmişdir. On ikinci fəsil cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə etiraz etmə göstərilmişdir. On üçüncü fəsil cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin təmin edilməsinə həsr olunmuşdur.

3-cü bölmənin doqquzuncu və onuncu fəsilləri sübutlar və sübut etməyə həsr olunmuşdur.

4-cü bölmənin on altıncı, on yeddinci və on səkkizinci fəsillərində isə tutulma, qətimkan tədbirləri və cinayət prosesində digər məcburi tədbirlərin tətbiqi göstərilmişdir.

5-ci bölmə 19-cu fəsildə cinayət mühakimə icraatında mülki iddiaya həsr olunmuş normalardan ibarətdir. 20-ci fəsildə isə zərər çəkmiş şəxsə dövlət hesabına kompensasiya verilməsi göstərilmişdir. 21-ci fəsil isə əməyin və çəkilməmiş xərclərin ödənilməsinə həsr olunmuşdur. 22-ci fəsildə məhkəmə məsrəfləri göstərilmişdir.

6-cı bölmə 2-ci fəsil cinayət mühakimə icraatı zamanı konfidensiallığın qorunması göstərilmişdir. 24-cü fəsildə isə cinayət mühakimə icraatında müddətlərə həsr olunmuşdur.

Qalan beş bölmələr məcəllənin xüsusi hissəsini əhatə edir:

7-ci bölmənin 25-ci fəsli cinayət işinin balanması, 26-cı fəsil ibtidai araşdırmanın ümumi şərtləri göstərilmişdir. 27-28-ci fəsillərdə isə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə və dindirmə, üzləşdirmə nəzərdə tutulur, 29-cu fəsil baxış, meyitin qəbirdən çıxarılması və şəxsi müayinə göstərilmişdir. 30-cu fəsildə şəxsin və əşyaların tanınması, 31-ci fəsildə isə axtarış və götürmə göstərilmişdir. 32-ci fəsil əmlak üzərinə həbs qoyulması 33-cü fəsildə poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyulması, telefon və digər qurğularla aparılan danışıqların, rabitə və digər texniki vasitələrlə ötürülən məlumatların və başqa məlumatların ələ keçirilməsi göstərilmişdir. 34-cü fəsildə ifadələrin yerində yoxlanılması və istintaq

eksperimentinə həsr olunmuşdur. 35-ci fəsil ekspertizanın aparılması, 36-cı fəsildə isə tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsinə həsr olunmuşdur. 37-ci fəsil cinayət işi üzrə icraatın dayandırılması və xitam verilməsi olan normalardan ibarətdir. 38-ci fəsil ittiham aktının tərtib edilməsi və cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsi göstərilir. 39-cu fəsil böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icrata həsr olunmuşdur.

8-ci bölmə birinci instansiya məhkəməsində icraata həsr olunmuşdur. 40-cı fəsil cinayət işlərinə, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat üzrə materiallara və xüsusi ittiham qaydasında şikayətlərə ilkin baxılması göstərilmişdir. 41, 42, 43-cü fəsillərdə isə məhkəmə baxışının ümumi şərtləri, məhkəmə baxışının açılışı və məhkəmə istintaqına həsr olunmuşdur. 44-cü fəsildə məhkəmə çıxışları və təqsirləndirilən şəxsin son sözü göstərilmişdir. 45-ci fəsil yekun məhkəmə qərarının çıxarılmasına həsr olunmuşdur. 46-cı fəsildə isə andlı iclasçıların iştirakı ilə birinci instansiya məhkəməsində icraatın xüsusiyyətləri göstərilmişdir.

9-cu bölmə apellyasiya və kassasiya instansiyaları məhkəmələrində icraata həsr olunmuşdur. 47-ci fəsil məhkəmələrin hökm və qərarlarına apellyasiya qaydasında yenidən baxılması, 48-ci fəsildə məhkəmənin hökm və ya qərarlarına kassasiya qaydasında yenidən baxılması əsaslarını müəyyən edən normalar təşkil edirlər. 49-cu fəsildə isə məhkəmələrin hökm və ya qərarlarına əlavə kassasiya qaydasında yenidən baxılmasına həsr olunmuşdur.

10-cu bölmə bəzi kateqoriyalı şəxslər barəsində icraatın xüsusiyyətlərinə həsr olunmuşdur. 50-ci fəsil yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraatın xüsusiyyətləri, 51-ci fəsil beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilmiş imtiyaz və immunitetə malik olan şəxslər barəsində icraatın xüsusiyyətləri, 52-ci fəsil isə məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsindən bəhs edir.

11-ci bölmə xüsusi icraatlara həsr olunmuşdur. 53-cü fəsil normativ-hüquqi aktın Konstitusiyaya uyğunluğunun yoxlanılması barədə vəsatət üzrə icraatı müəyyən edən normalar şərh olunmuşdur. 54-cü fəsil yeni açılmış hallar üzrə icraatı müəyyən edən normalardan ibarətdir. 55-ci fəsil isə anlaşıqız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraatı müəyyən edən normalar şərh olunmuşdur. 56-cı fəsil cinayət törədildikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat göstərilmişdir. 57-ci fəsil cinayət işlərinə dair hüquqi yardımın göstərilməsi üzrə icrata həsr olunmuşdur. 58-ci fəsildə isə hökm və ya məhkəmənin digər yekun qərarlarının icrası qaydasında icraatı müəyyən edən normalar şərh olunmuşdur.

Cinayət – prosessual qanunvericiliyin mənbələri arasında Konstitusiya məhkəməsinin qərarları xüsusi yer tutur. Buna misal kimi Prokurorluğun sorğusu əsasında Konstitusiya Məhkəməsinin CPM-nin 43.1.1, 314.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş «dövlət ittihamçısı və xüsusi ittihamçı cinayət təqibindən imina etdikdə» müddəasının şərh edilməsini göstərmək olar (15 fevral 2008).

Sual 3. Cinayət-prosessual normalar, onların xüsusiyyətləri, quruluşu və növləri.

Cinayət-prosessual normaları 3 növə bölmək olar:

- 1) səlahiyyətverici normalar;*
- 2) vəzifətöredici normalar;*
- 3) qadağanedici normalar.*

Səlahiyyətverici normalar proses iştirakçılarını müəyyən hüquqlarla təmin edir. Həmin hüquq normalarının proses iştirakçıları tərəfindən həyata keçirilməsi məcburi xarakter daşımır. Çünki proses iştirakçıları – təqsirləndirilən şəxs, zərər çəkmiş şəxs, mülki, iddiaçı və s. qanunla onlara verilən hüquqdan istifadə edib-etməmək məsələsini sərbəst olaraq özləri həll edirlər. Məsələn, CPM mad 91, 87 və s. maddələri.

Vəzifətöredici cinayət-prosessual hüquq normaları məhkəmə, prokurorluq, istintaq və təhqiqat orqanlarının səlahiyyətini, istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin aparılması qaydalarını tənzim edir. Həmin normalar göstərilən orqanların fəaliyyətinin hansı formada və qaydada aparılmasını qəti olaraq müəyyən edir. Məsələn, CPM-in 38-ci mad; 209, 223, 280, 292, 350, 351 və s.

Vəzifətöredici normaların istintaq orqanı və məhkəmə tərəfindən hər hansı şəkildə pozulması əksər hallarda çıxarılan qərarın yuxarı instansiya və ya istintaqa nəzarət edən orqanlar tərəfindən ləğvinə səbəb olur.

Qadağanedici normalar müəyyən hərəkətlər etməkdən özünü saxlamaq barəsində sərəncam verirlər. CPM-nin 227-ci maddəsi şahidi dindirərkən ona yönəldilən sualların verilməsini qadağan edir.

Cinayət-prosessual qanun maddələrindən, maddələr isə normalardan ibarətdir. Ayrı-ayrı maddələr norma ilə uyğun gələ bilər. Lakin maddə bir neçə normadan ibarət ola bilər.

Başqa hüquq normaları kimi, cinayət-prosessual hüquq normalalarının üç üzvlü struktur (quruluşa) malikdir:

1. Hipoteza.
2. Dispozisiya.
3. Sanksiya.

Dispozisiya normanın o hissəsini təşkil edir ki, orada (yəni normada) olan göstəriş, davranış qaydası ifadə edilmişdir. Cinayət-prosessual normada dispozisiya proses iştirakçılarının davranış qaydasını ifadə edir. Məsələn, A R CPM-in 221-ci maddəsi ibtidai araşdırmanın aparılması zamanı müstəntiq *cinayətin törədilməsinə imkan yaradan halları (səbəb və şəraiti)* müəyyən etməlidir və onları aradan qaldırmaq üçün tədbirlər görməsi barədə təqdimat göndərir.

Hipoteza – o şərtidir ki, o olduğu halda həmin prosessual norma tətbiq edilməlidir. Məs, CPM-nin 207-ci maddəsində göstərilmişdir ki, prokuror, müstəntiq və təhqiqat orqanı cinayətin əlamətləri tapılan hər bir halda öz səlahiyyəti dairəsində cinayət işi başlamalı, cinayət hadisəsinin, cinayəti törətməkdə təqsirləndirilən şəxslərin müəyyən edilməsi və onların cəzalandırılması üçün qanunda nəzərdə tutulan bütün tədbirləri görməlidirlər. Burada hipoteza iki şərtlər şəklində normanın özündə ifadə edilmişdir. Cinayətin əlamətlərini aşkar etmək və göstərilən orqanların müəyyən davranışını – cinayət işi başlama və cinayəti açma vəzifəsini qanunla əlaqələndirən öz səlahiyyəti hədlərində riayət etmək.

Bir sıra hallarda normanın özündə hipotezaya göstəriş olmur, lakin o normanın məzmununda təsvir edilir.

Sanksiya cinayət-prosessual normanın pozulması hallarında tətbiq edilən məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsini nəzərdə tutan normanın hissəsidir.

Sanksiya proses iştirakçılarının öz vəzifələrinin yerinə yetirmələrini təmin edir, qanunun pozulmalarını aradan qaldırır, cinayət mühakimə üsulunun vəzifələrinin nail olmasına kömək edir.

Sanksiya normanın özündə ola bilər. Belə sanksiya fərdi-müəyyən xarakter daşıyır. O həmin normada nəzərdə tutulan hüquqpozmanın konkret növünə görə müəyyən edilir. Məs, A R CPM-in 178-ci maddəsinə müvafiq olaraq müstətiqin çağırışı ilə şahid gəlməkdən boyun qaçırıqda müstətiq şahidin gətirilməsi barədə qərar çıxarmağa haqlıdır. Gətirmə müstətiqin tapşırığı ilə polis tərəfindən yerinə yetirilir.

Bununla belə cinayət-prosessual qanunvericilikdə müxtəlif normaların pozulmalarına görə tətbiq olunan və cinayət-prosessual qanunun ayrı-ayrı müstəqil normalarında şərh olunmuş ümumi sanksiyalar vardır. Belə ki, A R CPM-in 84-cü maddəsinə əsasən prokuror müstətiqlərin və təhqiqat aparan şəxslərin qanunsuz və əsassız qərarlarını ləğv etməyə haqlıdır. Həmin qərarların prokuror tərəfindən ləğv edilməsi ümumi sanksiyanın müxtəlif növünü təmsil edir. Belə sanksiya ibtidai istintaq mərhələsində qərarların çıxarılmasını nizama salan müxtəlif normaların pozulmasına görə tətbiq oluna bilər.

Cinayət-prosessual normanın pozulmasına görə sanksiyalar ifadə olunurlar:

– prosesin iştirakçısının cinayət və ya inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsini və ya ona ictimai təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsini qeyd etmək lazımdır. Sanksiyaya göstəriş eyni zamanda cinayət-prosessual və ya cinayət qanununda və ya yalnız onların birində ola bilər;

– prosesual normanın icra olunması üçün prosesin iştirakçısına məcburi təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsində ifadə oluna bilərlər. Məs,

CPM-nin 178-ci maddəsinə əsasən müstətiqin çağırışı ilə şahid gəlməkdən boyun qaçırıqda müstətiq şahidin gətirilməsi barədə qərar çıxarmağa haqlıdır. Burada qanun şahid tərəfindən normanın tələbinin pozulmasına görə sanksiya kimi şahidin polis işçiləri tərəfindən gətirilməsini nəzərdə tutur;

– hüquqpozmanın qarşısını almaq və ya cinayət-prosessual qanunun pozulmalarının xəbərdarlığında prokuror və məhkəmə tərəfindən tədbirlərin görülməsi. Prokuror tərəfindən əlavə istintaq aparılması üçün cinayət işinin qaytarılması (CPM-in 220-ci mad);

– qanunun pozulması ilə qəbul edilmiş prosesual aktın etibarlı hesab edilməsi. CPM-in 399-cu maddəsinə əsasən apellyasiya şikayətinin və ya apellyasiya protestinin baxışının nəticələri üzrə birinci instansiya məhkəməsinin hökm və ya qərarların ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi.

3.1.Cinayət-prosessual qanunvericiliyin məkana, zamana və şəxslərə görə qüvvəsi.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin məkana görə qüvvəsi.

Cinayət-prosessual qanunvericilik A R ərazisində Cinayət-Prosessual Məcəllənin 3.3 və 3.4-cü maddələrində nəzərdə tutulan istisnalarla, heç bir məhdudiyyət qoyulmadan qüvvədədir.

Cinayət-prosessual qanun həmişə müəyyən ərazidə qüvvədə olur. Cinayət-prosessual qanunun məkana görə qüvvəsinin əsas prinsipi ərazi prinsipi sayılır.

Azərbaycan Respublikası ərazisi aşağıdakı elementlərdən ibarətdir:

1) Respublikanın sərhədləri hüdudunda olan quru materik hissə; 2) daxili sular; 3) sərhəd çayları və gölləri; 4) respublika sərhədi daxilində olan yer səthi və yer üzərində olan fəza; 5) Azərbaycan Respublikası sərhədi daxilində olan yer səthi və su ilə örtülü səth altında olan sahə; 6) Azərbaycan Respublikası bayrağı altında açıq dənizlərdə, beynəlxalq

sularda üzən mülki gəmilər; belə səth üzərində fəzada uçan mülki hava gəmiləri; 7) Azərbaycan Respublikasının hərbi təyyarələri və hərbi gəmiləri.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin müddəaları Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənarında Azərbaycan Respublikasının bayrağı altında olan və ya onun tanınma nişanlarını daşıyan, yaxud onun limanlarında qeydə alınan dəniz, çay və ya hava gəmilərində də tətbiq olunur.

Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının üzən və uçan mülki gəmiləri respublikadan kənarında ancaq beynəlxalq sularda üzdüyü və belə sular üzərindəki səmada uçduğu dövrdə onlar Azərbaycan Respublikasının ərazisinin bir parçası sayılır. Respublikanın hava və su limanlarında qeydiyyatda olan onun hərbi hava və su gəmiləri isə respublikadan kənarında və dünyanın hansı yerində olmasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisinin bir parçası hesab edilir və belə obyektlərə qarşı, eləcə də belə obyektlərin özündə törədilən cinayətlərə görə Azərbaycan Respublikasının cinayət və cinayət-prosessual qanunları tətbiq edilir. Məsələnin bu qaydada həlli hamılıqla qəbul edilən beynəlxalq hüquq normalarına və ənənələrinə əsaslanır.

Cinayət-prosessual qanunun zamana görə qüvvəsi.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin zamana görə qüvvəsinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında cinayət-prosessual hərəkətlərin aparılması, cinayət-prosessual qərarların qəbulu və icra edilməsi həmin anda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyinin müddəalarına uyğun həyata keçirilir.

Cinayət-prosessual qanun yalnız onun əsasında edilən hərəkətləri nizama salır. On görə də cinayət-prosessual qanun geriye çevrilə bilməz, qanunun qüvvəsi onun dərc edilməsindən əvvəlki hərəkətlərə yayıla bilməz. Cinayət-prosessual qanunun geriye qüvvəsi yoxdur.

Cinayət-Prosessual Qanunun qüvvəyə minməsi Respublikanın Konstitusiyasının 97, 98 və 110-cu maddələri ilə, habelə “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1994-cü il 6 sentyabr tarixli Qanununun 43-cü maddəsi ilə tənzim edilir.

Cinayət-prosessual qanun aşağıdakı halarda öz qüvvəsini itirir, öz təsirini kəsir:

- a) o ləğv edildikdə;
- b) əvvəlki qanunun tətbiq edilməsini faktiki olaraq istisna edən yeni cinayət-prosessual qanunu qüvvəyə minmişdirsə.

Cinayət-prosessual qanunun ləğv edilməsi (qüvvədən salınması) səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən (Milli Məclis tərəfindən) qanunun qüvvədən salınmasıdır və bu da qanunvericilik aktlarında aşağıdakı formalarda öz əksini tapır:

- 1) cinayət-prosessual qanunu qüvvədən salan digər müstəqil qnun qəbul edilir;
- 2) qəbul edilən cinayət-prosessual qanunda qüvvədən salınan cinayət-prosessual qanunların siyahısı verilir;
- 3) köhnə qanunu əvəz edən yeni cinayət-prosessual qanunda onun qüvvədən salındığı elan edilir;
- 4) yeni qəbul edilən cinayət-prosessual qanunun qüvvəyə minməsi qaydası haqqında aktda köhnə qanunun qüvvədən salınmasına dair göstəriş olur.

Məs, Azərbaycan Respublikasının 1961-ci il CPM-in qüvvədən düşməsinə yeni qəbul edilən 2000-ci il CPM-in 1 sentyabr 2000-ci ildən qüvvəyə minməsinə dair Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci il tarixli Qanunu əsas olmuşdur.

Cari qanunvericilik fəaliyyətində qəbul edilən yeni cinayət-prosessual qanunları qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyində qismən

dəyişiklik etməklə müəyyən cinayət-prosessual hüquq normaları qüvvədən salınaraq, başqa qəbul edilən normalarla əvəz edilə bilər.

Zamanla əlaqədar bir məqama da xüsusi fikir vermək lazımdır. O da ondan ibarətdir ki, ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən sübutların mümkünlüyü həmin anda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyinin müddəalarına uyğun olmalıdır. Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyinin yeni qəbul edilmiş müddəası sübutların mümkünlüyü şərtlərini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişərsə, yeni müddəalara uyğun gəlməyən sübutlar ittihamın əsasını təşkil edə bilməz.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin şəxslərə görə qüvvəsi. Şəxslərə görə cinayət-prosessual qanunvericiliyin qüvvədə olması əsasları cinayət qanununun tətbiqi hallarına müəyyən mənada uyğundur.

Cinayət törətmiş şəxslər həmin yerdə qüvvədə olan cinayət və cinayət-prosessual qanunların təsir göstərdiyi əhatə dairəsinə düşmüş olurlar. Burada həm Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci, həm də CPM-in 10.2, 11-ci maddələrinin müddəaları əsas götürülür.

Konstitusiyanın 25-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipinə əsasən, qanunlara riayət etmək hamı üçün məcburidir və hər bir şəxs törətdiyi əmələ öyrə cavab verməlidir.

Beləliklə, insanların hüquqlarının və azadlıqlarının bərabərliyi dedikdə cinayət mühakimə icraatında iştirak edən bütün şəxslərin eyni prosesual hüquqi qaydalar əsasında hərəkət etməsi kimi başa düşülür. Bununla əlaqədar CPM-in 10.2-ci maddəsində çox aydın şəkildə izah edilir ki, Azərbaycan Respublikasının qüvvəyə minmiş və dərc edilmiş qanunu ilə müəyyən olunan əsaslardan və qaydalardan kənar heç kəsin cinayət təqibi üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində məsuliyyətə cəlb edilməsinə, tutulmasına, həbsə alınmasına, axtarılmasına, məcburi

gətirilməsinə və digər prosesual məcburiyyət tədbirlərinə məruz qalmasına, habelə məhkum edilməsinə, cəzalandırılmasına, hüquq və azadlıqlarının digər formada məhdudlaşdırılmasına yol verilmir. Bütün bunları əsas götürərək, cinayət-prosessual qanunvericilik (CPM-in 5, 436-441-ci mad) bu Qanunun xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində qüvvədə olması və tətbiq edilməsi qaydalarını geniş şəkildə şərh edir.

Cinayətin törədilməsində şübhə və ya ittiham olunan xarici vətəndaşlar və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər haqqında cinayət-prosessual fəaliyyət AR cinayət-prosessual qanunvericiliyinin müddəalarına uyğun həyata keçirilir (CPM-in 5-ci mad).

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilmiş diplomatik, habelə digər imtiyaz və toxunulmazlıqlara malik şəxslər haqqında və ya onların iştirakı ilə həyata keçirilən cinayət-prosessual fəaliyyətin xüsusiyyətləri CPM-in 436-441-ci maddələrinin müddəaları ilə müəyyən olunur.

NƏTİCƏ

Beləliklə, mühazirənin əvvəlində qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi cinayətin əlamətlərini əks etdirən əməllərin cinayət olub-olmasını, cinayəti törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmamasını, habelə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və müdafiəsinin hüquqi prosedurlarını müəyyən edir.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyi ona yönəlmişdir ki:

1) qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsi ifşa etmək və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək mümkün olsun;

2) cinayət törətməkdə təqsiri olmayan heç kəsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin və ya hakimlərin özbaşına hərəkətləri ilə qanunsuz şübhə altına almaq, ittiham və ya məhkum etmək mümkün olmasın;

3) heç kəs qanunsuz və ya zərurət olmadan prosesual məcburiyyət tədbirlərinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının digər məhdudiyətlərinə məruz qalmasın.

Fikrimizcə, mühazirə prosesində Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi haqqında kifayət qədər ətrali məlumatlara toxunuldu və həmin məlumatlar polis əməkdaşlarının gələcək praktiki fəaliyyətlərinin düzgün təşkili və qurulmasında əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.